

การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปี The Participation in Sustainable Management of Cultural Tourist Attractions on Diversity of Multicultural Society in ๑๐๐ Year Khlong Suan Old Market Community

พระพัฒนชัย กิตติภทโท¹ และ พระครูสุตธรรมามารณ์
PhraPattanachai Kittibhaddo and Phrakhrusuthadhammaporn
พระธรรมทูตสายที่ 7, พระปริยัตินิเทศ ฉะเชิงเทรา
Wat Pitulathiratrungsarit's prior. Chacherngsao Thailand 24000
Corresponding Author¹ Email raksapan2531@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความ เรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และเพื่อวิเคราะห์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี จังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดสมุทรปราการ มีวิธีการศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาวิจัย คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณตลาดคลองสวน 100 ปี หมู่ที่ 6 ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และชุมชนหมู่ที่ 1 ตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งมีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 323 คน จากจำนวนประชากรทั้งหมด 1,711 คน โดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย โดยใช้ขนาดกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาตามวิธีการของ Taro Yamane วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว และการทดสอบเป็นรายคู่โดยมีผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 8 รูป/คน โดยให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท

จากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก ส่วนผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ ชาติพันธุ์/เชื้อชาติ อาชีพ ระยะเวลาที่อาศัยในพื้นที่ พบว่า ไม่มีความแตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ แต่เมื่อจำแนกตาม ระดับการศึกษา พบว่า มีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ขณะที่การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปีทั้ง 4 ด้าน พบว่า 1) ด้านการจัดการพื้นที่และสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน ได้งบประมาณจากภาครัฐมาปรับภูมิทัศน์และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน 2) ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวและการบริการ การจัดร้านค้าเป็นระเบียบเรียบร้อย 3) ด้านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ภาคท้องถิ่นใช้หลักธรรมาภิบาลในการปกครองดูแลประชาชนในชุมชน และ 4) ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการดูแลเรื่องความสะอาด รณรงค์ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีจิตสำนึกในเรื่องการรักษาความสะอาด

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วม, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, พหุวัฒนธรรม

Abstract

The research article entitled “The Participation in Sustainable Management of Cultural Tourist Attractions on Diversity of Multicultural Society in 100 Year Khlong Suan Old Market Community.” The research consists of three main objectives, namely: 1) to study the participation of community in cultural tourism management in 100-Year Khlong Suan Old Market community; 2) to compare the participation levels of the people in managing cultural tourism in 100-Year Khlong Suan Old Market; and 3) to analyze the cultural tourism management based on diversity of sustainable multicultural society in 100-Year Khlong Suan Old Market community. The research was the Mixed Methods: Quantitative Research by survey research and Qualitative Research. The data collection was conducted with the help of questionnaire. The sample of this study consisted of 323 people living in the 100 Year Khlong Suan Old Market area in Moo 6 Thepparat Sub-district, Baan Pho District, Chachoengsao Province and Moo 1 Khlong Suan sub-district, Bang Bor District, Samutprakan Province, drawn from 1,711 by using the Taro Yamane’s formula.

The findings revealed that the overall participation of the people in cultural tourism management in 100 Year Khlong Suan Old Market community were found in good level. As for the comparison of level of people's participation in cultural tourism management in 100 Year Khlong Suan Old Market community, classified by personal factors, it has been found that people with different age, race, occupation and duration of stay in the area had no different opinions, denying the hypothesis. Meanwhile, people with different level of education had different opinions with statistical significance at the 0.05 level, accepting the hypothesis. Additionally, all the four aspects of Cultural Tourism Management based on Diversity of Sustainable Multicultural Society in 100 Year Khlong Suan Old Market Community were found that 1) the area management and tourist attraction in community were supported by public budget to improve the landscape and develop the tourism in community; 2) tourism management and servicing, keeping stores neat and tidy; 3) People's participation in the community: regional sectors use good governance to govern people in community; and 4) Environment conservation and people's lifestyle in community: there is a campaign to keep the market clean, control pollutions, make people save and solve drug addiction and gambling problems in community.

Keywords : Participation, Cultural Tourist, Multicultural Society

บทนำ

ปัจจุบันมีความตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมเทศกาล รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านมากขึ้น ทั้งนี้การตื่นตัวของวัฒนธรรมประกอบกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของในแต่ละพื้นที่เป็นจุดกำเนิดของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ดังจะเห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้กลายเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในยุโรป อีกทั้งประเทศอื่น ๆ ได้พยายามที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในประเทศของตนเอง (A.T, Nzama, L. M. Magi, & N.R. Ngcobo, 2005, p. 18) นอกจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะสามารถนำรายได้เข้าสู่ประเทศ และนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจทั้งระดับประเทศและระดับภูมิภาคแล้ว การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมให้คง

อยู่ต่อไป สำหรับประเทศไทยแล้ว การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการ ที่สร้างรายได้และการจ้างงานให้กับประเทศไทยเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามกึ่งกลางการแข่งขันของตลาดท่องเที่ยวที่สูงขึ้น กระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงได้รับความสนใจเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากแหล่งท่องเที่ยว และมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศไทยมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และได้มีการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน (กาญจนา แสงลี้มสุวรรณ และศรัณยา แสงลี้มสุวรรณ, 2555, หน้า 139) ประเทศไทยก็ได้นำแนวคิดที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มากำหนดเป็นนโยบาย โดยได้มีการตระหนักถึงการดูแล ทำให้สามารถพัฒนาเศรษฐกิจสังคม และคุณภาพชีวิตได้อย่างยั่งยืนโดยการเปิดโอกาสให้กับทางภาคเอกชน เช่น องค์การพัฒนาเอกชน ชุมชน และประชาชนได้เข้ามามีบทบาทการมีส่วนร่วมในเรื่องของกระบวนการด้านการพัฒนาต่าง ๆ มากขึ้น

โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้ให้สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึงชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติตลอดจนพัฒนามาตรฐานในการให้บริการตลอดจนบุคลากรที่ให้บริการด้านการท่องเที่ยว ในภาคชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการซึ่งเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวให้มีคุณภาพเพียงพอที่จะรองรับการขยายตัวของ การท่องเที่ยวและการเปิดการค้าเสรีอาเซียน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมแสดงบทบาทในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายชุมชน และแบ่งปันความรู้และเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน โดยกระบวนการแผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน ทุนทางสังคม ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถจัดการตนเองให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้ ส่งผลให้ชุมชนครอบครัว และคนในครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข (กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา, 2555)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึงการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านพื้นที่คืออยู่ในเขตพื้นที่ของสองจังหวัดคือจังหวัดสมุทรปราการ และจังหวัดฉะเชิงเทรา และมีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมเพราะมีทั้งชาวไทยพุทธ ไทยมุสลิม และ

ชาวไทยเชื้อสายจีนที่ใช้ชีวิตผสมผสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในวิถีชุมชนริมคลอง ซึ่งยังคงรักษาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ให้ผู้คนเข้าไปศึกษาเที่ยวชมและเรียนรู้ถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น รวมถึงได้เลือกซื้อ เลือก รับประทานอาหาร และซื้อของใช้ต่าง ๆ ที่คนในชุมชนนำมาขาย ล้วนเป็นของพื้นบ้านที่ไม่ค่อยได้เห็นกันในสังคมเมืองทั่วไป การเดินทางก็สะดวกไม่ไกลจากกรุงเทพมหานคร และมีวิถีชีวิตของชุมชนที่เก่าแก่ยาวนานกว่า 112 ปี พร้อมทั้งมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน และเที่ยวพร้อมไปด้วยทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยว จึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี” เพื่อจะทำให้ทราบบทบาทของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ในการนำไปใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและป้องกันผลกระทบต่าง ๆ เพื่อพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวของชุมชนให้มีความยั่งยืนเป็นประโยชน์ทั้งต่อชุมชน สังคม ประเทศชาติ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของนักท่องเที่ยวต่อไป และเพื่อนำผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้นำเสนอแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและนำไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายหรือวางแผนในการบริหารจัดการและหาแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีความยั่งยืนสืบต่อไป

วิธีการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี” ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ซึ่งเป็นวิธีการวิจัยเชิงผสมผสานวิธี (Mixed Methods) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยมุ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทั้ง 4 ด้าน และศึกษาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนและได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัย เฉพาะพื้นที่บริเวณตลาดคลองสวน 100 ปี ซึ่งอยู่ในหมู่ที่ 6 เทศบาลตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และหมู่ที่ 1 เทศบาลตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2559 รวมเป็นระยะเวลา 7 เดือน การวิจัยในครั้งนี้ใช้ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชากรที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณตลาดคลองสวน 100 ปี ซึ่งเป็นประชาชนในหมู่ที่ 6 เทศบาลตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 980 คน และประชาชนหมู่ที่ 1 เทศบาลตำบลคลองสวน อำเภอบา

งบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 731 คน รวมประชากรทั้งหมด 1,711 คน การกำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง หามาจากประชากรที่ใช้ในการศึกษาตามวิธีการของ Taro Yamane ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 324 คน คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากการสุ่มตัวอย่างแบบมีจุดมุ่งหมาย (Purposive Sampling)

คลองสวนและการมีส่วนร่วม

ตลาดคลองสวนมีอายุยืนยาวมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 รวมกว่า 112 ปี มีลักษณะเป็นห้องแถวไม้เก่าโบราณหลังคามุงสังกะสี จำนวนกว่า 145 ห้อง ตึกริมคลองประเวศบุรีรัมย์เป็นตลาดทำการค้าขายมาตั้งแต่สมัยโบราณ อยู่ในรอยต่อสองจังหวัดคือ จังหวัดสมุทรปราการและจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยตลาดคลองสวนฝั่งจังหวัดสมุทรปราการอยู่ทางตะวันตกของคลองนาคราชและจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ทางตะวันออก ตัดกับคลองประเวศบุรีรัมย์ที่ทอดตัวในแนวตะวันตกและตะวันออก เป็นสี่แยกลำคลองสำคัญเชื่อมด้วยสะพานไม้เต็ง ทางเดินหลังคาถันแดดสูงชัน หากยืนอยู่กลางสะพานจะมองเห็นคลองประเวศบุรีรัมย์ทอดยาวไปไปสุดหูสุดตา

คลองสวนเริ่มจากการเป็นตลาดท้องน้ำหรือริมคลองใช้เรือแพค้าขายและผู้ไปซื้อหาด้วยเป็นย่านกลางชุมชนโดยรอบทั้งย่านเป็ร็ง หลวงแพ่ง หัวตะเข้ ลำต้อยตึง ลาดกระบัง บางพลีใหญ่ บางพลีน้อย บางโหลง ลาดขวาง ท่าถั่ว ท่าไข่ บางบ่อ หนามแดงและบางเตย เมื่อตลาดขยายตัวขึ้นจึงได้ย้ายไปตั้งบนบกทั้งฝั่งสมุทรปราการและฉะเชิงเทรา จัดเป็นตลาดขนาดใหญ่ ตลาดคลองสวนผิดไปจากตลาดริมคลองแถบลุ่มน้ำแห่งนี้เพราะมีฝั่งเดียวของคลอง นอกจากนี้ยังมีตลาดที่จัดว่าเป็นตลาดใหญ่ร่วมกัน เช่น ตลาดบางบ่อ ตลาดบางพลี เป็นต้น ในฝั่งตรงข้ามกับตลาดคลองสวน คือที่ตั้งของวัดคลองสวนเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวไทยพุทธ และยังมีมัสยิดอัสละตอนียะห์วา เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวไทยมุสลิม นอกจากนั้นตลาดคลองสวนยังมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพสักการะเป็นศูนย์รวมพี่น้องชาวไทยจีน ไทยพุทธ คือศาลเจ้าพ่อคลองสวน ซึ่งศาลแห่งนี้สร้างมากกว่า 100 ปี แต่เดิมนั้นเป็นศาลที่ทำด้วยไม้ เกิดการชำรุด จึงย้ายมาอยู่ในที่ปัจจุบัน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2505 และได้มีการบูรณะเรื่อยมา ชาวคลองสวนมีความศรัทธามากทำการสักการะค้าขายรุ่งเรือง ชีวิตสงบสุขร่มเย็น มีผู้กล่าวไว้ว่าถ้าผู้ที่ไม่ม่บุตรชายมาอธิษฐานขอบุตร ส่วนใหญ่จะได้สมปรารถนา ส่วนของที่สักการะนั้นคือผลไม้ 5 อย่าง และของใช้เด็กอ่อน ถ้าจะให้สมหวังยิ่งขึ้นให้มาสักการะเดือนมีนาคมของทุกปี โดยจะมีงานประจำปีศาลเจ้าพ่อคลองสวน ซึ่งมีการแสดงงิ้ว การขอบุตรนั้นให้ขอตอนที่งิ้วปางเซียง คือไหวองค์เขียนหรือไหวเจ้า ต่อจากนั้นให้ท่านรับไต้ซื่อ (ตุ๊กตาของงิ้ว) ไปวางที่กระถางธูปแล้วอธิษฐานจะสำเร็จตามที่ปรารถนาทุกประการ เมื่อเกิดความสมความปรารถนาจะมีการ

มาปรับปรุง ทาสีใหม่ หรือนำรูปภาพมาประดับ ในชุมชนตลาดคลองสวนยังมีศาลเจ้าอีกแห่งหนึ่งคือ ศาลเจ้าพ่อเพ่งอั้งตัว ในพื้นที่ใกล้เคียงจะเป็นโรงเจ ศาลเจ้าแห่งนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพสักการะที่สำคัญของชุมชน

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีการเกิด ความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือใน นามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้ (ยุพาพร รูปงาม, 2545)

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วิถีชีวิตของชาวคลองสวน ทั้งชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม วัฒนธรรม ผสมผสานการดำรงชีวิตประจำวัน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งจะเห็นได้จากสิ่งก่อสร้าง เช่น โรงเจ วัด สุเหร่า จะตั้งอยู่ใกล้เคียงกันและตลาดแห่งนี้ จะเป็นแหล่งนัดพบของผู้คน มานั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนคติ อันได้แก่ ร้านกาแฟ ปัจจุบัน ตลาดคลองสวน 100 ปี โดยความดูแลของ สำนักงานเทศบาลตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และสำนักงานเทศบาลตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ได้สนับสนุนให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์บ้านเรือน รวมทั้งการดำเนินชีวิตให้คงไว้ซึ่งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และส่งเสริมให้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้านวัฒนธรรม นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาเรียนรู้วิถีชีวิต รวมทั้งสิ่งปลูกสร้าง ครงรูปแบบวิถีชีวิตและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5

ในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชน คือกระบวนการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การดำเนินงานพัฒนา การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และการแก้ปัญหาาร่วมกันด้วยความคิดสร้างสรรค์ ร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง (สุรเดช มาสินทรัพย์, 2545)

รูปแบบอีกอย่างหนึ่งที่เห็นได้คือ รูปแบบในการพัฒนาชุมชนไว้ใน เอกสารประกอบการสอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเมืองและชนบท โดยได้ข้อสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 6 ลักษณะ ได้แก่

1. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) การมีส่วนร่วมแบบนี้ ประชาชนเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การแจ้งข่าวสารดังกล่าว จะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่มีการ

จัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและการตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนี้ ยังเป็นช่องทางการกระจายข่าวสาร ข้อมูลไปยังประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเข้าใจ และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกการตัดสินใจ

3. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรมและผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจ ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายวิธีการ เช่น การประชุมระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นเชิงวิชาการ (Technical Meeting)

4. การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินงานที่เป็นระบบ และมีความชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบังของผู้ที่มีส่วนได้และส่วนเสียของโครงการ การประชาคมและคณะกรรมการจัดประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และมีการแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบอย่างชัดเจน

5. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้น ๆ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยการเลือกตัวแทนเข้าไปเป็นกรรมการที่มีอำนาจการตัดสินใจ

6. การใช้กลไกทางกฎหมาย รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงการป้องกันและแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและการป้องกันสิทธิของตนเองอันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองควรจะได้รับ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้ให้หลักเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ และประชาชนสามารถใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกหรือในรูปแบบกลุ่ม องค์การตามที่กฎหมายบัญญัติไว้

สรุป การมีส่วนร่วม (Participation) จึงเป็นกระบวนการที่ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนในการคิด การตัดสินใจการวางแผนดำเนินเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองเพื่อให้สังคมของตนเองนั้นมีการพัฒนาไปในทางที่ดียิ่งขึ้นไป การมีส่วนร่วมในลักษณะคือคนในชุมชนนั้นรู้สึกว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินตรวจสอบและร่วมรับผิดชอบ รวมถึงมีส่วนร่วมในการร่วมรับผลประโยชน์และโทษที่เกิดขึ้น โดยการมีส่วนร่วมนั้น มี 4 ด้าน คือการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ

1. การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน เพื่อประโยชน์ของชุมชนและประชาชนในชุมชนนั้น ๆ

2. การมีส่วนร่วมด้านการร่วมวางแผน หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนในการคิด การวางแผน และร่วมกันตัดสินใจเพื่อที่จำดำเนินกิจกรรมบางอย่างให้สำเร็จร่วมกัน

3. การมีส่วนร่วมด้านการได้รับประโยชน์ หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนได้รับสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน เช่น โอกาสในการได้รับความช่วยเหลือ โอกาสในการพัฒนาสาธารณูปการพื้นฐาน เป็นต้น

4. การมีส่วนร่วมด้านติดตามผลและประเมินผล หมายถึง ประชาชนในชุมชนมีส่วนในการประเมินผลที่เกิดจากการดำเนินงานของชุมชน และมีส่วนในการติดตามผลของการดำเนินงานในชุมชน ว่าเป็นไปในแนวทางใด มีประสิทธิภาพมากเพียงใด

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และเชิงวัฒนธรรมในชุมชน

ปัจจุบันตลาดคลองสวนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาและอนุรักษ์วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนตามวิถีชุมชนริมคลองและเพื่อดูสถาปัตยกรรม บ้านไม้โบราณ ร้านค้าของสะสมต่าง ๆ มีพิพิธภัณฑ์ที่เก็บรวบรวมของเก่าที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนสมัยก่อน มีร้านกาแฟโบราณที่ขายมากกว่า 70 กว่าปี และร้านขายของกิน ของใช้มากมายให้คนที่มาท่องเที่ยวได้จับจ่ายใช้สอย ซื้อหากันอย่างมากมาย ซึ่งเป็นการค้าขายที่ยังคงวิถีชีวิตชาวบ้านดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการบริการนั่งเรือเพื่อชมวิถีชีวิตริมคลองประเวศบุรีรมย์ โดยนั่งจากตลาดคลองสวนไปจนถึงวัดเทพราช ซึ่งมีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดเทพราชเก็บรวบรวมของโบราณต่าง ๆ ในคนที่สนใจได้ศึกษาหาความรู้กันและได้มีโอกาสได้ทำบุญและกราบพระประธานในอุโบสถซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2481

การเดินทางจากกรุงเทพฯ ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงในการเดินทางมาตลาดคลองสวน และสามารถไปเที่ยวต่อในสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งได้แก่ วัดหลวงพ่อโสธร และวัดสมานรัตนาราม ซึ่งล้วนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สามารถเดินทางแบบมาเข้าเย็นกลับได้ เป็นทางเลือกของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และเชิงวัฒนธรรมสำหรับผู้ที่มีวันหยุดน้อยในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ให้ได้มาสัมผัสวิถีชีวิตของชุมชนแบบดั้งเดิม ได้เป็นอย่างดี

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ เป็นการประสานกันระหว่างกระแสการอนุรักษ์กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ บนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ ชุมชนท้องถิ่น ประเพณี วัฒนธรรมและที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการ

จัดการวางแผน ในกิจกรรมการท่องเที่ยวและเน้นการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, 2552)

ตลาดคลองสวน 100 ปี เป็นชุมชนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทยเชื้อสายจีนชาวไทยพุทธ และชาวไทยมุสลิมที่ผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืน โดยสะท้อนผ่านสิ่งปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน ไม่ว่าจะเป็น โรงเจ วัดและสุเหร่า ที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน รวมถึงภาพวิถีชีวิตริมน้ำดั้งเดิมที่นับวันจะหาชมได้ยากยิ่ง การมาเที่ยวชมตลาดคลองสวน 100 ปี นอกจากการได้ลิ้มรสอาหารคาว - หวาน ที่มีสูตรเฉพาะ รสชาติอร่อยแล้ว กาแฟสูตรโบราณดั้งเดิมยังเป็นที่ถูกอกถูกใจของใครหลายคนที่มีโอกาสลิ้มลอง รวมถึงการได้สัมผัสบรรยากาศแบบเก่าก่อน ตลาดเก่าริมน้ำ บ้านเรือนไม้ พื้นไม้ ร้านตัดผม ร้านขายของชำ โดยเฉพาะร้านกาแฟโบราณที่ อากง อาม่า จะนั่งจิบชากาแฟยามเช้า กระทั่งวันนี้ภาพบรรยากาศเหล่านี้ยังไม่เคยลบเลือน และกลายเป็นเสน่ห์ที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวยังคงเดินทางมาเยือนตลาดคลองสวน 100 ปีอย่างไม่ขาดสาย (ผู้จัดการออนไลน์, 2559)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ผู้ทำการวิจัยสามารถสรุปผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ทั้ง 4 ด้าน โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า การมีส่วนร่วมด้านการได้รับประโยชน์ และการมีส่วนร่วมด้านการดำเนินการ อยู่ในระดับมาก ส่วนการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ และการมีส่วนร่วมด้านการติดตามและประเมินผล อยู่ในระดับปานกลาง

2. ผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ซึ่งเป็นผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ ชาติพันธุ์/เชื้อชาติ อาชีพ ระยะเวลาที่อาศัยในพื้นที่ พบว่า ไม่มีความแตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ แต่เมื่อจำแนกตาม ระดับการศึกษา พบว่า มีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และเมื่อจำแนกตามปัจจัยเชิงกระบวนการ ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน และการเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน พบว่า มีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

3. การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี ทั้ง 4 ด้าน พบว่า 1) ด้านการจัดการพื้นที่และสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน ได้งบประมาณจากภาครัฐมาปรับปรุงทัศนียภาพและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน การจัดการพื้นที่ค้าขายทางเจ้าของตลาดเป็นผู้ดูแลจัดการโดยเน้นให้สิทธิแก่คนในชุมชนเป็นอันดับแรก มีลานจอดรถที่รองรับนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก มีการจัดอุปกรณ์เพื่อป้องกันอัคคีภัยและมีการซ้อมในการระงับอัคคีภัยรวมถึงให้ความรู้ในการป้องกันเหตุอัคคีภัยแก่คนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง 2) ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวและการบริการ การจัดร้านค้าเป็นระเบียบเรียบร้อยโดยมีการควบคุมดูแลกันของคนในตลาดโดยควบคุมเรื่องราคาและรสชาติและความสะอาดถูกต้องตามหลักสุขอนามัย มีการจัดแผนผังของตลาด และมีเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์และบริการนักท่องเที่ยวคอยให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยว มีการอบรมให้ความรู้แก่ประชาชนและพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนตลาดคลองสวนในเรื่องสินค้าและบริการเป็นประจำ 3) ด้านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ภาคส่วนท้องถิ่นใช้หลักธรรมาภิบาลในการปกครองดูแลประชาชนในชุมชนโดยเน้นหลักการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจในการดำเนินงานเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์มากที่สุด โดยมีการจัดประชุมขอความคิดเห็นจากคนในชุมชนและเจ้าของตลาดคลองสวน 100 ปี ก่อนทุกครั้ง ก่อนจะดำเนินโครงการใด ๆ 4) ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน มีการดูแลเรื่องความสะอาด รณรงค์ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีจิตสำนึกในเรื่องการรักษาความสะอาด ในส่วนท้องถิ่นได้ดูแลเรื่องมลภาวะของชุมชน ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วม (Local Participation) ดูแลเรื่องความปลอดภัยของคนในชุมชน และแก้ปัญหาเสพติดและการพนันให้หมดไปจากชุมชน ก็เพื่อต้องการให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ (Tourist Satisfaction) การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจในด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนในท้องถิ่นก็รักษาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเอาไว้แต่ก็มีการปรับวิถีชีวิตให้มีความสอดคล้องกับยุคสมัยมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมบนความหลากหลายทางสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี” มีข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย เชนนโยบาย และเชิงปฏิบัติ รวมทั้งข้อเสนอแนะแนวทางในการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ภาครัฐและหน่วยงานทางการท่องเที่ยว ควรจัดเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและบูรณาการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้มีการพัฒนาไปในแนวทางเดียวกัน ควรจัดอบรมให้ความ

รู้ในการพัฒนาสินค้าและบริการให้มีคุณภาพและมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น และฝึกอาชีพให้กับ คนที่ยังไม่มีอาชีพหลัก ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทั้งนี้ ภาคท้องถิ่นควรจัดทำแผนบูรณาการกับทุกภาคส่วนในชุมชน จัดการท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลต่าง ๆ ในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี เช่น เทศกาลตรุษจีน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

ประชาชนควรมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วิถีชีวิตและช่วยกันดูแลสภาพแวดล้อมในชุมชน เพื่อความยั่งยืนของชุมชน โดยการเสริมสร้างความร่วมมือกันของ วัด ศาลเจ้า โรงเรียน และมัชฌิมา จัดให้มีการท่องเที่ยวในเชิงให้ความรู้ในทางศาสนา การจัดการท่องเที่ยวเชิงพหุวัฒนธรรม และการจัดกิจกรรมหรือนิทรรศการ เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรม/วิถีชีวิต ดั้งเดิม ของแต่ละเชื้อสาย เช่น ไทย-พุทธ ไทย-มุสลิม ไทย-เชื้อสายจีน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาวิจัย เครือข่ายการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในมิติของวิธีการ แบบพหุบูรณาการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนตลาดคลองสวน 100 ปี

บรรณานุกรม

- กาญจนา แสงลิ้มสุวรรณ และ ศรีนยา แสงลิ้มสุวรรณ. (2555). “การท่องเที่ยวเชิงมรดก วัฒนธรรมอย่างยั่งยืน”. วารสารนักบริหาร, ปีที่ 32 ฉบับที่ 4: หน้า 139.
- กุลจิรา เสาวลักษณ์จินดา. (2555). “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีศึกษา อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี”. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. คณะบริหารธุรกิจ: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี,
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. (2557). “การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายการพัฒนาชุมชน”. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (เอกสารอัดสำเนา)
- ยุพาพร รุ่งงาม. (2545). “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานงบประมาณ ในการปฏิรูประบบราชการ”. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สุรเดช มาสินทรัพย์. (2545). “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานสำรวจชุมชนสัมพันธ์ของ
สถานีตำรวจภูธร อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ

Cronbach, Lee J. (1971). **Essentials of Psychological Testing**. 4th ed. New York:
Harper & Row,

Nzama, A.T., Magi, L.M. & Ngcobo, (2005). **N.R. Tourism Workbook for Educators:
2004 Curriculum Statement (Unpublished Tourism Workshop
Educational Materials)**, Centre for Recreation & Tourism, UZ. and Tourism
KwaZulu-Natal, University of Zululand.